

A critical view at constructivist and realist values in the study of social structure based on Tabatabai's Theory of Etebarian

Erfan Goleyni Hasanipor¹ , Ebrahim Rastiyani²

1. MA of Culture and Communication, Imam Sadegh University, Tehran, Iran (Corresponding Author). Email: m.goleyni78@gmail.com
2. PhD in Transcendental Wisdom, University of Isfahan, Researcher of Development Center, Imam Sadeq University (PBUH), Tehran, Iran. Email: ebrahimrastiyani@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 20 December 2023
Received in revised form: 30 August 2024
Accepted: 15 September 2024
Published online: 22 September 2024

Keywords: *Constructivism, Etebarian, Realism, Social Structure, Tabatabaei.*

ABSTRACT

According to many fundamental issues of social sciences, which have arisen around the construction - reality dichotomy, we see a wide range of theories about the nature of social structure. On the one hand, realists such as Durkheim consider the social structure as an objective reality that dominates human agency, which must be discovered under certain criteria. On the other hand, constructionists like Berger and Luckman considered the social structure to be a social construction that humans have created according to their own contract. In the research tradition of Islamic philosophy, M.H Tabatabaei has also presented a theory titled "Etebarian" to understand the nature of the social structure, which explains this issue despite the emphasis on the validity (neither discovery nor construction). In the current research, based on the analytical - descriptive method, we will first explain the epistemological foundations of Durkheim's view, as the most prominent representative of realism, and the view of Berger and Luckman, as the most prominent representatives of constructivism. In the end, by using the comparative approach and benefiting from the capacity of Tabatabaei's theory of Etebarian, we will show that social structures are post-social credits that during a gradual process and by determining a certain range of roles and social relations, controls and manages the actions of human agencies in the direction of their desired goals and ends.

Cite this article: Goleyni Hasanipor, E. , & Rastiyani, E. (2024). A critical view at constructivist and realist values in the study of social structure based on Tabatabai's Theory of Etebarian. *Journal of Social Theories of Muslim Thinkers*, 14(3): 1-19.

<https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.368820.1675>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.368820.1675>

1. Introduction

The attempts to explain the nature of "social structure" can be considered one of the most important topics in humanities, which has been a challenging debate among social sciences and philosophical paradigms. The debate on whether the discussed social structures can be studied in natural science studies or not, became a fundamental challenge in Western social thoughts. In the meantime, one of the most important paradigms that play a significant role in explaining the nature of social structure is the paradigm of "realism" and "constructivism".

At first, these thinkers were realists who, influenced by the foundations of the Enlightenment era and the positivism methods governing the scientific society of the 19th century, conceptualized the social structure. They studied social structures completely in accordance with the structures of natural sciences and tried to explain social structures by discovering causal rules hidden in the social world (Parsania, 2015: 76).

Gradually, with the fall of the essentialist and empiricist philosophies of realism and the decline of the intellectual foundations of the modernism period, the conditions for the emergence of another paradigm under the title of constructivism have been presented (Sheikheh, 2019: 23). This trend, which had developed through several thinkers in multiple disciplines and intellectual traditions, shaped the horizons of the body to explain social phenomena. By distinguishing the rules of the social world from the natural world, the constructivist thinkers presented a human-centered reading of the social world. A reading that ties the existence of the social structure to human agency. From the point of view of this flow, social structure is the phenomena arising from the contracts of human changes that were created in a certain time and place.

Both paradigms have tried to create the challenge of explaining the social structure in duality - they say the truth, but it still seems that this duality is a problem of thoughts among thinkers in the field of philosophy of social sciences. However, the issue never became a challenge among the philosophers of the Islamic world. Because the principles and intellectual foundations of Islam have prevented the formation of such a problem by presenting multifaceted images of existence and man. One of the best philosophical initiatives of Islamic philosophers, which has explained the compatibility between reality and construction, is the theory of Etebarian of Tabatabaei. In fact, he presented a powerful framework of theorizing about the nature of social structure by dividing existence into two real and etebarian (accredited) areas and explaining the interaction between these two levels, as well as by explaining the mechanisms of human credit.

2. Methodology

Relying on an integrated approach, the present research first explains the theoretical foundations of the social thoughts of thinkers such as Durkheim (as the most prominent realist thinker), Berger and Lockman (as the most effective social constructionists) by using the descriptive-analytical method about the nature of social structure and Then, by logically analyzing the studied library data, he extracts and analyzes various explanatory frameworks around the nature of the social structure. Also, at the end, by comparing the foundations of the aforementioned paradigms based on the selected theory, i.e., the theory of Etebarian, he discovers and describes the nature of the social structure from the perspective of Tabatabaei.

3. Findings

According to Tabatabaei's theory of Etebarian, the result is that social structures are post-social accredited that, through a gradual process and by determining a certain range of social roles and relationships, manage the actions of human agencies in order to achieve desired goals and objectives.

Also, philosophical reflections such as "the mechanism of formation of social structures", "the social principle and the gradualness of credit structures", "the power of determination of social structures", "the influence of accredited valus on the stability of identity and social properties", "animal and divine origins

of the formation of social structures" and " The meaning of the absence and the meaning of the emergence of social structures" is one of the theoretical approaches that are compatible with Tabatabaei's point of view, which is drawn in the present study.

4. Discussion and Conclusion

In general, although both of the mentioned paradigms tried to provide comprehensive presentations of the social structure, but by reviewing the opinions and thoughts of the thinkers of social sciences of the West, we can conclude that most of the efforts have often been unsuccessful.

In this regard, the need for a comprehensive theory that has been able to give an appropriate answer to the aforementioned challenge between the flow of realism and constructivism, i.e. the compatibility between material existence and existence based on human construction, is of special importance. Based on this, the present research revealed a strong framework of theorizing in social sciences with a brief explanation of Etebarian theory of Tabatabaei; The theoretical framework that was able to explain the possibility of the existence of multiple accredited structures in human societies among the constant facts of formation and based on this passage a philosophical explanation of social structures to guide people in the direction of their true goals.

Etebarian theory (Tabatabaei)	The flow of constructivism (Berger and Luckman)	The flow of realism (Emile Durkheim)	Adapting views about social structure
construct based on discovery (etebarian)	construct	discovery	epistemology
Actual origin and end	Social origins and ends	Natural origin and end	anthropology
According to the facts of the universe	According to community	According to nature	ontology

References

- Parsania, Hamid (2015). *Social worlds*. Qom: Ketabe Farda [In Persian].
 Sheikhe, Reza (2019). *Social constructionism, childhood and education*. Tehran: jamaeishenasan [In Persian].

نگاه انتقادی به رویکردهای برساخت‌گرا و واقع‌گرا در مطالعه ساختار اجتماعی بر اساس نظریه اعتباریات علامه طباطبایی

عرفان گلینی حسنی پور^۱ ، ابراهیم راستیان^۲

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه: m.goleyni78@gmail.com

۲. دکتری حکمت متعالیه دانشگاه اصفهان، پژوهشگر مرکز رشد دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران. رایانامه: abrahamrastiyani@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	امروزه با توجه به بسیاری از مسائل بنیادین علوم اجتماعی که حول دوگانگی برساخت - واقعیت به وجود آمده‌اند، شاهد طیف گسترده‌ای از نظریات پیرامون ماهیت ساختار اجتماعی هستیم، به گونه‌ای که از یک سو واقع‌گرایانی نظیر دورکیم، ساختار اجتماعی را واقعیتی عینی و مسلط بر عاملیت‌های انسانی برشمرده که بایستی تحت ضوابط خاصی کشف شوند و در سوی دیگر برساخت‌گرایانی چون برگر و لاکمن، ساختار اجتماعی را برساخته‌ای اجتماعی دانسته‌اند که انسان‌ها بنا بر قرارداد خاص خود، آن را ایجاد کرده‌اند. در سنت پژوهشی فلسفه اسلامی، سیدمحمدحسین طباطبایی نیز برای فهم ماهیت ساختار اجتماعی، نظریه‌ای را تحت عنوان «اعتباریات» ارائه کرده که به‌رغم تأکید بر اعتبار ساختار اجتماعی (نه کشف و نه ساخت)، این موضوع را تبیین می‌نماید. در پژوهش حاضر، نخست مبتنی بر روش توصیفی - تحلیلی به تبیین مبانی معرفتی دیدگاه دورکیم، به‌عنوان برجسته‌ترین نماینده واقع‌گرایی و دیدگاه برگر و لاکمن، به‌عنوان شاخص‌ترین نمایندگان برساخت‌گرایی، پرداخته خواهد شد. در پایان، با بهره‌گیری از رهیافت تطبیقی و بهره‌مندی از ظرفیت نظریه اعتباریات علامه طباطبایی، نشان داده خواهد شد که ساختارهای اجتماعی، اعتباریاتی بعد از اجتماع هستند که در خلال یک فرایند تدریجی و با تعیین محدوده‌ای مشخص از نقش‌ها و روابط اجتماعی، کنش‌های عاملیت‌های انسانی را در جهت میل به اهداف و غایات مطلوبشان کنترل و اداره می‌نماید.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۲۹	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۰۹	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۲۵	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱	
کلیدواژه‌ها:	
اعتباریات، برساخت‌گرایی، ساختار اجتماعی، طباطبایی، واقع‌گرایی.	

استناد: گلینی حسنی پور، عرفان، راستیان، ابراهیم. (۱۴۰۳). نگاه انتقادی به رویکردهای برساخت‌گرا و واقع‌گرا در مطالعه ساختار اجتماعی بر اساس نظریه اعتباریات علامه طباطبایی (ره). فصلنامه علمی نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، ۱۴(۳): ۱-۱۹.

<https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.368820.1675>

© نویسندگان.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.368820.1675>

۱. مقدمه و بیان مسئله

تلاش برای تبیین ماهیت «ساختار اجتماعی»^۱ را می‌توان یکی از مهم‌ترین اقدامات در راستای تعیین‌بخشی به اجتماعات انسانی دانست که از دیرباز موضوع بحث‌های چالش‌برانگیز در میان اهالی علوم اجتماعی و جریان‌های فلسفی بوده است. این مسئله که آیا ساختارهای مورد بحث در علوم اجتماعی را می‌توان همانند ساختارهای علوم طبیعی مورد مطالعه قرار داد یا خیر، به چالشی بنیادین در اندیشه اجتماعی مغرب‌زمین تبدیل شد. در این میان دو طیف از مهم‌ترین جریان‌هایی که نقش بسزایی در تبیین ماهیت ساختار اجتماعی داشتند عبارتند از جریان «واقع‌گرایی»^۲ و «برساخت‌گرایی»^۳.

ابتدا این اندیشمندان واقع‌گرا بودند که متأثر از مبانی عصر روشنگری و روش‌های پوزیتیویستی^۴ حاکم بر جامعه علمی قرن نوزدهم، به مفهوم‌پردازی پیرامون ساختار اجتماعی پرداختند. آن‌ها ساختارهای اجتماعی را کاملاً منطبق بر ساختارهای علوم طبیعی مورد مطالعه قرار داده، تلاش کردند تا با کشف قوانین علی‌نهفته در جهان اجتماعی، ساختارهای اجتماعی را تبیین نمایند (پارسانیا، ۱۳۹۵: ۷۶).

به تدریج با سقوط فلسفه‌های ذات‌باورانه و تجربه‌گرایانه واقع‌گرایی و افول مبانی فکری دوره مدرنیسم، شرایط برای ظهور جریان دیگری تحت عنوان برساخت‌گرایی فراهم شد (شیخه، ۱۳۹۹: ۲۳). این جریان، که از طریق متفکران رشته‌ها و سنت‌های فکری متعدد رشد و نمو یافته بود، افق‌های جدیدی را برای تبیین پدیده‌های اجتماعی فراهم کرد. اندیشمندان برساخت‌گرا با تمیز دادن قوانین جهان اجتماعی از جهان طبیعی، قرائتی انسان‌محور را از جهان اجتماعی ارائه دادند؛ قرائتی که هستی ساختار اجتماعی را به عاملیت‌های انسانی گره می‌زد. ساختار اجتماعی از منظر این جریان، پدیده‌های برآمده از قراردادهای متغیر انسانی است که در زمان و مکان خاصی ایجاد شده است.

اگرچه دو جریان مذکور کوشیده‌اند از منظر خود به چالش برآمده از تبیین ساختار اجتماعی در دوگانه برساخت - واقعیت پاسخ گویند؛ اما همچنان به نظر می‌رسد این دوگانه به مثابه‌ی یک معضل اندیشه‌ای در میان متفکرین فلسفه علوم اجتماعی محوریت دارد. با این حال، مسئله مذکور هیچ‌گاه در میان فیلسوفان و حکماء جهان اسلام به چالش تبدیل نشد؛ چرا که اصول و مبانی فکری اسلام با ارائه تصاویر چند ساحتی از هستی و انسان، مانع شکل‌گیری چنین معضلاتی شده است. یکی از ابتکارات فلسفی حکمای مسلمان که تطابق بین واقعیت و برساخت را تبیین کرده، نظریه اعتباریات سیدمحمدحسین طباطبایی است. در واقع ایشان با تقسیم هستی به دو ساحت حقیقی و اعتباری و تبیین شیوه تعامل میان این دو سطح و همچنین با تشریح سازوکار اعتباریات انسانی، چهارچوب نیرومندی از نظریه‌پردازی پیرامون ماهیت ساختار اجتماعی را ارائه کرد.

در پژوهش حاضر نخست به سراغ واژه ساختار و پیشینه استعمال از آن رفته و با مروری اجمالی بر سفرهای متعدد بینارشته‌ای این واژه، به آشفتگی‌های حاصل از تعیین یافتن معنای ساختار و ورود آن به علوم اجتماعی اشاره خواهد شد. با ورود واژه ساختار به علوم اجتماعی، شرایط برای بحث پیرامون ماهیت ساختار اجتماعی از منظر جریان‌های واقع‌گرایی و برساخت‌گرایی فراهم می‌شود. در نهایت پس از بررسی محدودیت‌های نظری موجود در چهارچوب‌های تبیینی جریان‌های مذکور، به تبیین ساختارهای اجتماعی از دیدگاه نظریه اعتباریات خواهیم پرداخت.

۲. اهداف پژوهش

پژوهش پیش رو دو هدف مشخص دارد: ۱. تقریر محدودیت‌های نظری در تبیین ساختار اجتماعی از منظر دو جریان واقع‌گرایی و برساخت‌گرایی ۲. ارائه چهارچوب تبیینی جامع از ساختار اجتماعی مبتنی بر نظریه اعتباری طباطبایی.

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر با اتکا به رهیافتی تلفیقی، نخست با استعانت از روش توصیفی - تحلیلی به توصیف مبانی معرفتی اندیشه‌های اجتماعی دورکیم^۱، به‌عنوان شاخص‌ترین اندیشمند واقع‌گرا، برگر^۲ و لاکمن^۳، به‌عنوان مؤثرترین برساخت‌گرایان اجتماعی، پیرامون ماهیت ساختار اجتماعی پرداخته و سپس با تحلیل منطقی داده‌های کتابخانه‌ای مورد مطالعه، چهارچوب‌های تبیینی مختلف پیرامون ماهیت ساختار اجتماعی را استخراج و تحلیل می‌کند. همچنین در انتها با بررسی تطبیقی مبانی جریان‌های مذکور مبتنی بر نظریه منتخب، یعنی نظریه اعتباریات، به کشف و توصیف ماهیت ساختار اجتماعی از منظر سیدمحمدحسین طباطبایی دست می‌یابد.

۴. پیشینه پژوهش

پیشینه‌یابی پیرامون پژوهش حاضر در چند سطح قابل پیگیری است. در سطح اول می‌توان به پژوهش‌های فراوانی که با هدف تبیین نظریه اعتباریات و یا جریان‌های برساخت‌گرایی و واقع‌گرایی تدوین شده‌اند، اشاره کرد، نظیر؛

۱. تقریر انسان‌شناسانه اعتباریات بر اساس ماجرای هبوط انسان از منظر علامه طباطبایی از منظر علامه طباطبایی (راستیان، ۱۳۹۷)؛

۲. ساخت‌گرایی اجتماعی (چاپ‌ک، ۱۳۸۷).

در سطح دوم می‌توان به پژوهش‌های اندکی که با هدف مقایسه تطبیقی نظریه اعتباریات با جریان‌های مذکور به نگارش درآمده‌اند، اشاره کرد، نظیر؛

۱. بررسی تطبیقی نظریه ساخت اجتماعی واقعیت و نظریه اعتباریات علامه طباطبایی ره و تبیین دلالت‌های آن در حوزه سیاست‌گذاری (جوانعلی‌آذر، ۱۳۹۴)؛

۲. رویکردهای سه‌گانه روش‌شناختی در مطالعات علوم اجتماعی و مقایسه آن با نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی (امیدی،

۱۳۹۲)؛

اما بخش نهایی نوشتار حاضر، یعنی تبیین ماهیت ساختار اجتماعی از منظر نظریه اعتباریات که از ماهیتی اکتشافی برخوردار است، در هیچ کدام از پژوهش‌های فوق وجود نداشته و از این حیث نوشته حاضر را متفاوت‌تر از آن‌ها قرار می‌دهد.

۵. مفهوم‌شناسی

۵-۱. ساختار

واژه انگلیسی *structure* به معنای ساختار (ساخت)^۴ از کلمه لاتین *structura* و از فعل *struere* به معنای ساختن و بنا کردن گرفته شده است (Glucksmann, 1979: 1). پسوند *-ure* در زبان انگلیسی عمده‌تاً برای ساختن اسامی بکار گرفته می‌شود که بر یک عمل (فرایند)، یا به نتیجه حاصل از آن فرایند اطلاق دارد، بنابراین ساخت می‌تواند هم «عمل ساختن چیزی» معنا شود و هم «حاصل پایانی فرایند ساختن»^۵ (لوپز و اسکات، ۱۳۹۱: ۱۶). در فرهنگ اصطلاحات فلسفه علاوه بر واژه ساختار، واژه نظام نیز آمده و در توضیح آن، با عبارت «رابطه ثابت و قانونمند بین اجزاء و عناصر یک نظام یا یک کل» تعریف شده است (بابایی، ۱۳۸۶).

واژه ساختار، واژه‌ای بسیار مبهم بوده که در رشته‌های علمی مختلفی به کار رفته است. شاید بتوان گفت قرن‌ها پیش از ظهور علوم اجتماعی در جهان اندیشه‌ای غرب، استفاده از واژه ساختار به جهت توصیف «انواع گوناگونی از پدیده‌های طبیعی» در حوزه‌های مختلف دانش تجربی رونق فراوانی داشته است. برای مثال مفهوم ساختار در ریاضی در تحلیل الگوها و ارتباطات میان عناصر؛ در معماری به صورت گسترده برای اطلاق به یک ساختمان فیزیکی واقعی؛ در فیزیک برای توصیف دو نوع از ساختارهای فیزیکی؛ الاستیکی و پلاستیکی (لوپز

1. Emile Durkheim
2. Peter L. Berger
3. Thomas lucmann

۴. در فرهنگ‌های فارسی علوم انسانی و علوم اجتماعی هر دو واژه ساختار و ساخت در مقابل واژه (structure) ذکر شده است.

۵. فرایند محوری بودن (تعیین یا تدبیری) یا حاصل محوری بودن (تعیین یا دفعی) معنای ساختار، ظرافت‌های معنایی خاصی را به همراه دارد. این نکته فایده اصلی خود را در بخش نهایی مقاله به نمایش می‌گذارد.

و اسکات، ۱۳۹۱: ۱۶)؛ در زیست‌شناسی برای بررسی ساختار و شیوه عملکرد بدن جانداران؛ در زمین‌شناسی برای توصیف الگوهای تشکیل سنگ‌ها و کوه‌ها و ژئومورفولوژیکی^۱ و در شیمی برای توصیف انواع آرایش یافتن اتم‌ها در یک مولکول به کار رفته است.

۵-۲. ساختار اجتماعی

استفاده از واژه ساختار در رشته‌های علوم طبیعی و همنشینی آن در کنار پدیده‌های طبیعی سبب شد تا این واژه همواره رنگی از طبیعت‌گرایی را با خود به همراه داشته باشد و اغلب به جهت توصیف خصوصیات عینی، ثابت و تعیین‌یافته پدیده‌های طبیعی مختلف بکار گرفته شود. در قرن نوزدهم هم‌زمان با تحولاتی که تحت‌تأثیر روشنگران عصر مدرن در علوم اجتماعی به وجود آمد، نوعی از حس‌گرایی که شناخت علمی را به دانش حسی و تجربی تقلیل می‌داد، در قالب جریانی تحت عنوان اثبات‌گرایی^۲ شدت یافت. به تدریج با رشد علوم تجربی و به تبع آن غلبه جریان اثبات‌گرایی، علوم اجتماعی نیز باید الگو و روش خود را از علوم طبیعی می‌گرفت (پارسانیا، ۱۳۹۵: ۷۶). در این زمان، تصور طبیعت‌گرایانه از ساختار، مدل مطالعه علوم اجتماعی را فراهم کرد. اندیشمندان پوزیتیویسم با عاریت گرفتن واژگان و مفاهیم کلیدی علوم طبیعی مانند واژه ساختار، توانستند تبیین‌هایی اندام‌وار را از پدیده‌های مختلف اجتماعی نظیر ساختار اجتماعی ارائه دهند.

۶. یافته‌های پژوهش

۶-۱. ماهیت ساختار اجتماعی از منظر جریان واقع‌گرایی

در تلاش برای تبیین ساختار اجتماعی، نخست اندیشمندان جریان واقع‌گرایی بودند که متأثر از مبانی معرفت‌شناختی حس‌گرای اثبات‌گرایی، به طرح‌ریزی پیرامون ساختار اجتماعی پرداختند. در واقع آن‌ها سعی داشتند تا موضوع انسان و پدیده‌های اجتماعی را همچون ارگانیک‌های زیستی مورد مطالعه قرار دهند. هدف آن‌ها در این دوره، شناخت پدیده‌های اجتماعی برای پیش‌بینی و کنترل آن‌ها بود.

در نقطه آغاز این جریان، آگوست کنت^۳ که اغلب آن را واضع جامعه‌شناسی و پوزیتیویسم می‌دانند، با ارائه قانون تکاملی خود، مطالعه جوامع انسانی را بر شالوده‌ای از سلسله مراتب علوم استوار ساخت که در آن دانش جامعه‌شناسی یا به عبارت دیگر فیزیک اجتماعی (بتون و کریب، ۱۳۸۴: ۵۴ و ۵۵)، با سرمشق گرفتن از علم زیست‌شناسی، تصاویر اندام‌وار از جامعه را ترسیم می‌نمود. در ادامه تلاش‌های کنت، هربرت اسپنسر^۴، نخستین متفکر واقع‌گرایی بود که واژه ساختار را از دانش زیست‌شناسی وارد علوم انسانی و اجتماعی کرد. وی معتقد بود «همانطور که زیست‌شناسی، برخی از فرایندهای کلی رشد، ساختار و عملکرد را که بر همه ارگانیک‌ها منطبق است، کشف می‌کند، جامعه‌شناسی نیز باید حقایق توسعه اجتماعی، ساختار و عملکرد را تشخیص دهد» (Spencer, 1873: 59).

کارل مارکس^۵ نیز همانند کنت و اسپنسر، در صدد شناخت علمی ساختارهای اجتماعی و روابط میان عناصر آن برآمد. او برای این کار، چهارچوب و مدل زمین‌شناسانه «زیربنا / روبنا» را به کار بست؛ مدلی که ساخت اجتماعی را به دو لایه زیربنای مادی روابط تولیدی و روبنای مرکب از مظاهر و نهادهای اجتماعی تقسیم کرده و میان این دو لایه رابطه‌ای علی را مفروض می‌گرفت (لوپز و اسکات، ۱۳۹۱: ۱۰۴). در این رابطه ساخت اقتصادی جامعه که همان شالوده واقعی و زیربنای ساختار اجتماعی را شکل می‌داد، نهادهای روبنایی و اشکال فرهنگی مخصوص به خود را مشخص می‌کند^۶. بینش چندسطحی مارکس از ساختار اجتماعی، چهارچوب مفهومی گسترده‌ای را تا سالیان سال پیش روی اندیشمندان اجتماعی قرار داد، به‌گونه‌ای که گروه‌های مختلفی از اندیشمندان اجتماعی، همواره بر سر تبیین ساخت‌های زیربنایی جهان اجتماعی به نزاع و جدال نظری پرداختند.

1. Geomorphological
2. Positivism
3. Auguste Comte
4. Herbert Spencer
5. Karl Marx

۶. این نگرش موجبیت‌انگارانه اقتصادی مارکس، بعدها توسط خویش تعدیل یافت.

اما در ادامه کوشش‌های عملی جریان واقع‌گرایی در تبیین ماهیت ساختار اجتماعی، کار امیل دورکیم از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود؛ چرا که او برای تبیین ساختار اجتماعی، علاوه بر روابط و مناسبات تولیدی، از چهارچوب تحلیلی گسترده‌تری چون عناصر دینی، خویشاوندی، نهادی و زبانی نیز بهره برد (چاپرک، ۱۳۸۷: ۱۲۷) که این چهارچوب، الهام‌بخش بسیاری از رویکردهای مهم در جامعه‌شناسی ساختاری بود (لوپز و اسکات، ۱۳۹۱: ۳۰). او نخست تحلیل‌های خود پیرامون ساختار اجتماعی را با بررسی آنچه واقعیات ریختی^۱ می‌نامید، شروع کرد؛ واقعیاتی که صرفاً صورت عینی و فرعی از ساختارهای اجتماعی هستند و روابط و مناسبات اجتماعی میان کنشگران اجتماعی را تحت‌تأثیر خود قرار می‌دهند (لوپز و اسکات، ۱۳۹۱: ۲۶). به تعبیر دورکیم، تمام واقعیات‌های اجتماعی مادی نسبت به انسان، بیرونی بوده و بر او اجبار وارد می‌کنند؛ «بنابراین ساختار اجتماعی را می‌توان به‌عنوان واقعیات‌های اجتماعی مادی که نسبت به کنشگران اجتماعی جنبه بیرونی دارند و بر آن اجباری وارد می‌کنند، در نظر گرفت.» (بیانی، ۱۳۹۹: ۸۳).

۶-۱-۱. جمع‌بندی و نقد

در چهارچوب تبیینی اندیشمندان واقع‌گرا، جهان اجتماعی، فارغ از اراده کنشگران آن، جهانی واقعی است که از ساختارهای خشک، جبرآمیز و نسبتاً ثابتی شکل یافته است. بوریل و مورگان در توضیح اجمالی از پیش‌فرض‌ها و بنیان‌های فکری واقع‌گرایی می‌نویسند:

«واقع‌گرایان معتقدند که خواه ما به این ساختارها شناخت پیدا کنیم و عنوانی را برای آن‌ها جعل کنیم و خواه نکنیم، آن‌ها همچنان به منزله موجوداتی تجربی وجود دارند. جهان اجتماعی چیزی نیست که انسان خالق آن باشد. به اعتقاد واقع‌گرا، جهان اجتماعی نیز همانند جهان طبیعی از وجودی خشک و ملموس برخوردار است. جریان واقع‌گرایی در علوم اجتماعی این‌طور فرض می‌کند که جهان اجتماعی از مصنوعات و روابط تجربی نسبتاً دقیقی تشکیل شده است که از طریق رهیافت‌های برگرفته از علوم طبیعی می‌توان آن‌ها را شناسایی، بررسی و اندازه‌گیری کرد» (بوریل و مورگان، 1383: 44-45)

با گذشت زمان، نقدهای زیادی متوجه جریان واقع‌گرایی شد؛ نقدهایی که محدودیت‌های نظری بیشتری از این جریان را به نمایش می‌گذاشت. از جمله این محدودیت‌ها می‌توان به مادی‌گرایی افراطی، انحصار شناخت از طریق تجربه و حس و فروکاستن پدیده‌های اجتماعی به پدیده‌های طبیعی اشاره کرد. همچنین اندیشمندان واقع‌گرا، با نادیده انگاشتن نقش عاملیت‌های انسانی در فرایند بازتولید و تغییر ساختارهای اجتماعی، اساساً به سمتی رفتند که نتوانستند وجود سنجی از واقعیات‌ها را که ساخته انسان است، درک کنند. امیل دورکیم نیز همگام با جریان واقع‌گرایی، جامعه‌شناسی را به کشف واقعیات‌های اجتماعی از طریق مطالعه عینی و تجربی آن‌ها تشویق کرد. اگر چه می‌توان او را یکی از پرچم‌داران اصلی جریان واقع‌گرایی در عرصه علوم اجتماعی دانست، اما به نظر می‌رسد آخرین تلاش‌ها و ابداعات نظری او وجود برخی از واقعیات‌های اجتماعی را که توسط کنشگران اجتماعی ساخته می‌شود، آشکار کرده است. (Durkheim, 1982: 45)

به‌رحال، منتقدین جریان واقع‌گرایی، روش دورکیم پیرامون شناخت جهان اجتماعی را مورد انتقاد قرار دادند. آن‌ها معتقد بودند که این روش جایی برای تفسیر افراد یا عاملیت‌های انسانی قرار نداده و به نوعی قائل به شیء‌انگاری ساختارهای اجتماعی شده است.

۶-۲. ماهیت ساختار اجتماعی از منظر جریان برساخت‌گرایی

برساخت‌گرایی جبهه اندیشه‌ای دیگری بود که در جریان فرایندی کاملاً تدریجی از نیمه دوم قرن بیستم و از خلال تحولاتی که در اندیشه‌های واقع‌گرایانه اتفاق افتاد، ظهور یافت. این جریان، برخلاف واقع‌گرایی، دنیای اجتماعی را اختراع و ساختی انسانی برشمرد: «دنیای اجتماعی، مجموعه‌ای از ایده‌ها، افکار و هنجارهاست که توسط تعدادی از مردم در زمان و مکان خاصی ایجاد شده است» (امیدی، ۱۳۹۲: ۱۰۶). از

همین رو برساخت‌گرایی، به‌عنوان یک جریان نوپا در اندیشه اجتماعی، به نفی هر گونه دیدگاه طبیعت‌گرایانه در مطالعات معرفتی و اجتماعی پرداخت. این جریان همچنین اساس ساختار اجتماعی را، پدیده‌ای برآمده از قراردادهای متغیر انسانی قلمداد کرد.

شاید بتوان اولین اندیشه‌های برساخت‌گرایی در علوم مغرب‌زمین را در کار جامباتیستا ویکو^۱ جستجو کرد. طبق دیدگاه ویکو، جهان طبیعی ساخته خدا و جهان تاریخی ساخته انسان است. از جمله سازه‌های تاریخی که انسان‌ها در روابط انسانی خود به وجود می‌آورند می‌توان به دولت‌ها و نظام‌های دولتی اشاره کرد (Jackson & Sorensen, 2013:211). به عقیده ویکو، انسان‌ها می‌توانند اصول حاکم بر جهان اجتماعی خود را شناسایی، تغییر و یا توسعه دهند؛ چرا که خود خالق این اصول بوده‌اند. بنابراین می‌توان جامعه بشری را محصول کنش‌های انسانی دانست (کنوبلاخ، ۱۳۹۱: ۴۸).

در ادامه سیر تکوین اندیشه‌های برساخت‌گرا، لودیوگ ویتگنشتاین^۲ فیلسوف قرن بیستم، با ابداع فلسفه‌ای نوین تحت عنوان «بازی‌های زبانی»^۳ در حوزه زبان‌شناسی، نقش بسزایی را در تقویت جریان برساخت‌گرا ایفا کرد. او در اندیشه‌های متأخر خود، کارکرد متفاوتی از زبان را بیان نمود که توسط آن بازی‌های زبانی متفاوتی به وجود آمده و این بازی‌ها در نهایت منجر به خلق جهان‌های اجتماعی متفاوت خواهند شد (بتنون و کرایب، ۱۳۸۴: ۱۸۱). پیتر وینچ^۴ نیز با الهام و بسط این قواعد و بازی‌های زبانی در عرصه حیات اجتماعی، به مخالفت با هر گونه اندیشه طبیعت‌گرایی پرداخت. از دیدگاه او، حیات اجتماعی سرشار از قواعدی است که توسط انسان‌ها خلق و نه کشف می‌شوند (ابراهیمی‌پور، ۱۳۹۰: ۱۱۱).

جرج هربرت مید^۵ و شاگرد او، هربرت بلومر^۶ نیز جزو کسانی بودند که با پی‌ریزی سنت فکری تعامل‌گرایی نمادین، زمینه‌های مناسبی را برای گسترش اندیشه‌های برساخت‌گرایی مهیا ساختند. شالوده اصلی این سنت فکری بر این موضوع استوار بود که «ما انسان‌ها هویت‌های خودمان و دیگران را با برخوردهای روزمره با یکدیگر و در روند تعامل اجتماعی برمی‌سازیم» (پور، ۱۳۹۴: ۳۱)؛ موضوعی که بعدها، توسط برگر و لاکمن به سایر امور اجتماعی تسری یافت.

همچنین جامعه‌شناسی معرفت، مبنای فکری دیگری بود که زمینه شرایط را برای رشد و توسعه برساخت‌گرایی در علوم اجتماعی فراهم ساخت. این جریان که توسط شلر^۷ و مانهایم^۸ پایه‌گذاری شده بود، توجه اصلی خود را بر کشف روابط متقابل میان ساختار اجتماعی و نظام‌های فکری جوامع مختلف قرار داد. طبق این دیدگاه، «جامعه نه تنها موضوع معرفت است، بلکه بخش سازنده آن نیز هست» (کنوبلاخ، ۱۳۹۱: ۲۴). به بیانی دیگر این جریان علمی، شناخت و معرفت را وابسته به زمینه‌های اجتماعی‌ای می‌داند که در بستر آن تعین می‌یابد.

در ادامه تلاش‌های برساخت‌گرایان، کار آلفرد شوترز^۹ را می‌توان تلاشی مستمر برای ایجاد پیوند میان پدیدارشناسی هوسرل^{۱۰} و جامعه‌شناسی تفهیمی وبر^{۱۱} توصیف کرد؛ دیدگاه فلسفی و جامعه‌شناختی که واقعیت‌های اجتماعی را ساخته افراد در زندگی روزمره می‌دانست. در حقیقت دیدگاه مذکور به دنبال پاسخ به این پرسش بود که «چگونه انسان‌ها در زندگی روزمره‌ای که دارند جهان را خلق می‌کنند و سپس طوری آن را مسلم فرض می‌کنند که هستی آن را عینی قلمداد می‌کنند» (جوانعلی آذر، ۱۳۹۴: ۲۰۴).

پس از گذشت سال‌ها تلاش و سهم‌یاری علمی، در نهایت با تدوین کتاب ساخت اجتماعی واقعیت توسط برگر و لاکمن، انقلاب گسترده‌ای در علوم اجتماعی به وجود آمد. این کتاب که نقطه عطفی در سیر تکون جریان برساخت‌گرایی به شمار می‌رفت، تنقیح جهت‌گیری نظری بود که از سنت‌های فکری و رویکردهای متعددی وام‌داری می‌کرد.

1. Giambattista Vico
2. Ludwig Wittgenstein
3. Language Games
4. Peter Winch
5. George Herbert Mead
6. Herbert Blumer
7. Max Scheler
8. Karl Mannheim
9. Alfred Schutz
10. Edmund Husserl
11. Max Weber

برگر و لاکمن در جهت‌گیری نظری خود به دنبال آن بودند تا با تبدیل جامعه‌شناسی معرفت به نظریه‌ای عمومی در جامعه‌شناسی، به تبیین منسجمی از فرایند برساخته‌شدن اجتماعی روزمره واقعیت اجتماعی دست یابند (سیدمن، ۱۳۸۶: ۱۱۲). در همین راستا، نخستین پرسشی که ذهن این دو متفکر را به خود جلب کرد این بود که «چگونه ممکن است معانی ذهنی به صورت موجودیت‌های عینی درآیند؟» (برگر و لاکمن، ۱۳۷۵: ۲۹). از این رو آن‌ها در راستای پاسخ به پرسش مذکور کوشیدند تا جامعه‌شناسی وبری را که مبتنی بر تفسیر معانی ذهنی کنشگران اجتماعی بود، با جامعه‌شناسی دورکیمی که متکی بر تحلیل واقعیت‌های اجتماعی به مثابه اشیاء بود، ترکیب کنند؛ ترکیبی که جامعه را بر حسب خصلت‌های دوگانه عینی و ذهنی مورد بررسی قرار می‌داد. آن‌ها همچنین به دنبال آن بودند تا فرایند ساخت جهان اجتماعی را با اتکا بر فعالیت‌های انسانی مورد بررسی قرار دهند. از این رو با تبیین فرایند دیالکتیک سه مرحله‌ای بیرونی شدن^۱، عینی شدن^۲ و درونی شدن^۳ توانستند وجود رابطه‌ای ساختی را میان جهان اجتماعی و کنشگران اجتماعی تبیین نمایند: «رابطه میان انسان، صانع، و دنیای اجتماعی، مصنوع او، رابطه‌ای دیالکتیکی است و خواهد بود. یعنی آدمی البته نه در حالت انفراد بلکه در اجتماعات خود و دنیای اجتماعی او بر یکدیگر اثر می‌گذارند» (برگر و لاکمن، ۱۳۷۵: ۹۰).

به عقیده آنها، در یک دیالکتیک اجتماعی، نخست این عاملیت‌های انسانی هستند که بر حسب ضرورتی انسان‌شناسانه، نیازها و کنش‌های ذهنی خود را وجودی بیرونی می‌بخشند. در ادامه بر اثر تکرار مداوم و انباشت فعالیت‌های بیرونی شده عاملیت‌های انسانی در عرصه تعاملات اجتماعی، نهادهای اجتماعی به صورت هنجارها و انتظاراتی متقابل به وجود می‌آیند؛ نهادهایی که به تدریج به منزله واقعیتی عینی و تاریخی در برابر انسان‌ها قرار می‌گیرند. این نهادهای بیرونی شده و عینیت یافته، که توسط انسان‌ها ساخته و پرداخته شده‌اند، رفته‌رفته از قدرتی الزام‌آور و تعیین کننده نسبت به کنش‌های انسانی برخوردار می‌شوند که می‌تواند به عنوان واقعیتی عینی، کنشگری عاملیت‌های انسانی را هدایت و کنترل نمایند (برگر و لاکمن، ۱۳۷۵: ۸۰-۹۱). با عینیت یافتن واقعیت‌های ذهنی کنشگران اجتماعی، این امکان برای اعضای جدید جامعه فراهم می‌شود تا با در پیش گرفتن برخی از نقش‌ها و معانی ساخته‌شده اعضای گذشته جامعه خود، آن‌ها را درونی‌سازی کنند.

۶-۲-۱. جمع‌بندی و نقد

در اندیشه اندیشمندان بساخت‌گرا، ساختارهای اجتماعی، پدیده‌هایی ذهنی هستند که توسط انسان‌ها به طور اجتماعی ساخته می‌شوند و انسان‌ها در تعامل با این برساخته اجتماعی به گونه‌ای برخورد می‌کنند که گویا ماهیتی ثابت و از پیش تعیین شده دارند (بور، ۱۳۹۴: ۳۲). در واقع آن‌ها برخلاف واقع‌گرایان که می‌کوشیدند ساختارهای اجتماعی را مطابق با ساختار پدیده‌های طبیعی مورد مطالعه قرار دهند، اعتقاد به نقش فعال انسانی را به عنوان محور شکل‌دهی به ساختارهای اجتماعی، مطرح کردند.

در دنباله نگاه فوق از بساخت‌گرایان، می‌توان گفت آن‌ها برای زیست اجتماعی بشر، وجود هرگونه نظم ذاتی را منکر شده (بور، ۱۳۹۴: ۷) و در باب سیر تکوین ساختارهای اجتماعی، از وجود هرگونه مبدأ و غایت حقیقی و ثابت چشم می‌پوشند و به این اصل معتقدند که ساختارهای اجتماعی می‌تواند ناظر به افراد انسان، اشکال مختلفی به خود بگیرد.

یکی دیگر از مهم‌ترین اشکالاتی که همواره منتقدان بساخت‌گرایی مطرح کرده‌اند، مشکل نسبی‌گرایی است. از آن جایی که بساخت‌گرایان، ریشه تمامی ساخت‌ها را به کنش‌های ذهنی افراد جامعه بازمی‌گردانند، ساخت‌های اجتماعی متفاوتی از واقعیت پدید می‌آیند و این تفاوت برای بساخت‌گرایی قابل احترام است؛ به گونه‌ای که امکان ارزشیابی و مقایسه میان خوبی یا بدی این ساخت‌ها اساساً مردود برشمرده می‌شود. بساخت‌گرایی در جواب به این سوال که واقعیت‌های اجتماعی مبتنی بر چه حقایقی ساخته می‌شوند، موضع سکوت اتخاذ کرده و اساساً وجود هر گونه ذات و حقیقت را برای واقعیت‌های اجتماعی منتفی می‌داند. «بساخت‌گرایی با تأکید هم‌زمان بر انکار ذات‌گرایی و اذعان به نسبی‌گرایی، اصل حقیقت واحد و جهانی را رد می‌کند» (نقیب‌زاده و خشک‌جان، ۱۳۹۱: ۱۷). برگر و لاکمن نیز در این باره

می‌نویسند: «واقعیت به بافت‌ها و زمینه‌های اجتماعی خاص مرتبط است؛ بنابراین شناسایی واقعیت، نسبی و متفاوت است. هرچند درستی یا نادرستی آن از نظر جامعه‌شناختی اهمیتی ندارد» (برگر و لاکمن، ۱۳۷۵: ۲۵).

۳-۶. ماهیت ساختار اجتماعی بر اساس نظریه اعتباریات

بررسی تطبیقی جریان برساخت‌گرا و واقع‌گرا با نظریه اعتباریات طباطبایی و روشن شدن تفاوت‌های مبنایی آنها در مطالعه ساختار اجتماعی، محدودیت‌های مهمی را از دو جریان مذکور به ما نشان می‌دهد؛ محدودیت‌هایی نظری که هر کدام از این جریان‌ها را، رویکردهای کاملاً تقلیل‌گرایانه به حساب می‌آورد، چرا که هر کدام از آنها تنها بر بُعدی از هستی و بخشی از ادراکات انسانی توجه دارند. در ادامه ضمن تقریری کوتاه از ماهیت و ویژگی‌های اعتباریات، مراحل شکل‌گیری کنش انسانی را از منظر علامه طباطبایی مورد مطالعه قرار داده و از این رهگذر فرایند تکون ساختارهای اجتماعی را تبیین خواهیم نمود.

۳-۶-۱. ماهیت اعتبار

اعتبار در لغت به معنی «تجاوز و حرکت از حالی به حال دیگر» است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۵۴۳)؛ بدان طریق که «معتبر، امر اعتباری را به‌عنوان وسیله و راهی برای عبور به مقصود اصلی برمی‌گزیند و خود آن شیء (امر اعتبارشده) مقصود و مطلوب بالذات نیست» (غروی‌ان، ۱۳۶۹: ۸۴). براساس تعریف فوق از اعتبار، می‌توان چنین نتیجه گرفت که هر امر اعتباری، بین مبدأ و غایتی حقیقی انشاء و ایجاد می‌شود. در فلسفه اسلامی نیز اصطلاح اعتبار کارکردها و معانی گوناگونی داشته^۱ و از این نظر شناخت معنای اصطلاحی مدنظر طباطبایی در تنقیح نظریه اعتباریات بسیار حائز اهمیت است، به طوری که او خود در بخش‌های مختلفی از آثارش به تبیین اصطلاح اعتباری پرداخته است. طباطبایی در مقاله ادراکات اعتباری خود، پیرامون کامل‌ترین تعریف خویش از اعتباریات چنین می‌نویسد: «با عوامل احساسی^۲ حد چیزی را به چیز دیگری اعطا کنیم، به منظور ترتیب آثاری که ارتباط با عوامل احساسی خود دارند» (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۱۱۷).

تعریف فوق از اعتباریات حاکی از آن است که طباطبایی نگاه انسان‌شناسانه خاصی به فرایند اعتباریات و نقش فعال معتبر (انسان‌ها) در زمینه‌سازی برای تحقق نیازهای فردی یا اجتماعی دارد. در واقع این معنا از اعتباریات را می‌توان سازوکار تحقق تمامی نیازهای آدمی دانست؛ بدین طریق که انسان‌ها برای ایجاد یک امر اعتباری، قوه وهم و خیال‌شان را به کار بسته و چیزی را به چیز دیگر تشبیه می‌کنند تا از این طریق نیازی را برآورده سازند (جوانعلی‌آذر، ۱۳۹۴: ۱۰۷).

۳-۶-۲. ویژگی‌های اعتباریات

نظر به معنایی که از اعتباریات بیان شد، می‌توان مجموعه‌ای از ویژگی‌ها را برای آن ذکر کرد. جوانعلی‌آذر در رساله خود، برخی از این ویژگی‌ها را با استناد به کلمات طباطبایی مطرح کرده است:

۱. اعتباریات مطابق خارجی ندارند^۳؛
۲. اعتباریات بر حقیقتی استوارند^۴؛
۳. اعتباریات آثار خارجی دارند^۵ (طباطبایی به نقل از جوانعلی‌آذر، ۱۳۹۴: ۱۰۷-۱۱۷).

۱. ر.ک: جوانعلی‌آذر، ۱۳۹۴: ۱۰۲؛ راستیان، ۱۳۹۷: ۱۱.

۲. به واسطه تصرف وهم و خیال (طباطبایی، ۱۴۲۸: ۳۴۶ و ۳۴۷).

۳. طباطبایی در این مورد می‌گوید: «این معانی وهمی [اعتباری] در ظرف توهم مطابق دارند اگرچه در ظرف خارج مطابق ندارند؛ یعنی در ظرف تخیل و توهم» (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۱۱۵).

۴. «هر يك از این معانی وهمی روی حقیقتی استوار است؛ یعنی هر حد وهمی را که به مصداقی می‌دهیم مصداق دیگری واقعی نیز دارد که از آن جا گرفته شده» (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۱۱۵).

۵. طباطبایی در این باره می‌نویسد: «این معانی وهمی در عین حال که غیرواقعی هستند، آثار واقعیه دارند پس می‌توان گفت اگر یکی از این معانی وهمیه فرض کنیم که اثر خارجی (مناسب با اسباب و عوامل وجود خود) نداشته باشد از نوع این معانی نبوده و غلط حقیقی یا دروغ حقیقی خواهد بود پس این معانی هیچ‌گاه لغو نخواهد بود» (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۱۵۵-۱۱۶).

توجه جدی به ویژگی‌های مذکور زمینه را برای بررسی تطبیقی نظریه‌های اعتباریاتی و دو جریان برساخت‌گرایی و واقع‌گرایی فراهم می‌کند. در واقع طباطبایی با بیان اینکه اعتباریاتی مطابق خارجی ندارند، تفاوت جدی دستگاه اندیشه‌ای خویش با جریان واقع‌گرایی را مبنی بر اینکه ساختارهای اجتماعی در ظرف جهان مادی مطابق داشته و می‌بایست آن را کشف نمود، تبیین می‌کند. همچنین ابتدای اعتباریاتی بر امور حقیقی و دربرداشتن آثار حقیقی خارجی، وجه اصلی تفاوت مبنای فکری وی با جریان برساخت‌گرایی را آشکار می‌سازد؛ جایی که در آن برساخت‌گرایان وجود هر گونه مبدأ و غایت حقیقی برای ساختارهای اجتماعی ساخته شده را منتفی می‌دانند.

بنابراین طباطبایی توانست نظام اعتبارات اجتماعی‌اش را در اتصال با نظم ذاتی حاکم بر ساحات هستی، توضیح دهد. برخلاف دو جریان واقع‌گرایی و برساخت‌گرایی که اولی متوجه حوزه اعتبارات نبوده است و دومی در عین توجه به تاثیر اعتبارات و نقش فعال عاملیت انسانی، نتوانسته است که روابط میان نظم ساختی با نظم ذاتی حاکم بر هستی را تبیین کند.

آنچه تاکنون بیان شد طرح مختصری از اندیشه طباطبایی در باب ماهیت و ویژگی‌های اعتباریاتی بود، طرحی که سازوکار تحقق تمامی کنش‌های ارادی انسان را بر اعتبار استوار می‌داند (پورحسن، ۱۳۹۲: ۵۰). در ادامه، نظر به توضیحات فوق و گستره حضور اعتباریاتی در زندگی انسان، فرایند شکل‌گیری کنش‌های فردی و اجتماعی انسان بر مدار اعتباریاتی و همچنین تکون اجتماعات انسانی و در امتداد آن ماهیت ساختارهای اجتماعی را مبتنی بر نظریه اعتباریاتی طباطبایی تقریر خواهد شد.

۳-۳-۶. فرایند شکل‌گیری کنش فردی

در میان متفکرینی که به موضوع اراده و عمل در فلسفه اسلامی پرداخته‌اند، طباطبایی با بیانی متفاوت از ادوار پیشین خود (نقیبی، ۱۳۸۶: ۱۶۲)، مدل نوینی از فلسفه کنش را تدوین کرده که ضمن پرداختن به جایگاه اعتباریاتی در نحوه شکل‌گیری کنش‌های ارادی انسان‌ها، چهارچوب جدیدی از نظریه‌پردازی در علوم اجتماعی را ارائه می‌کند. در این مدل، طباطبایی ضمن تأکید بر وجود «بایدی» اعتباری در تمامی کنش‌های انسانی، تحقق نیازهای انسانی را در گرو انشاء رابطه‌ای غیرحقیقی و غیرضروری میان خویش و هدف مطلوب می‌داند. (طباطبایی و مطهری، ۱۳۹۰: ۲۲۵ و ۲۲۶)

در مجموع می‌توان به اختصار فرایند شکل‌گیری کنش انسانی از منظر طباطبایی را به ترتیب زیر بیان کرد؛ توجه به نیاز و اثر مطلوب ← تصور ← تصدیق ← شوق ← شوق مؤکد ← اعتبار (و خوب) ← اراده ← تحقق کنش (طباطبایی، ۱۴۱۶: ۱۲۱-۱۲۲؛ لبخندقی، ۱۳۹۲: ۳۰۱).

تا اینجا روشن شد که شکل‌گیری هر گونه حیات فردی و اجتماعی توسط انسان، بدون وضع و انشاء اعتباریاتی امکان نخواهد داشت؛ چرا که به اعتقاد طباطبایی، هیچ کنش ارادی بدون بهره‌گیری انسان از اعتباریاتی به وقوع نخواهد پیوست (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۱۲۶).

۳-۴-۶. شکل‌گیری اجتماعات انسانی

همان گونه که قبلاً بیان شد، نظریه اعتباریاتی را می‌توان منتهجی برای شکل‌گیری اجتماعات انسانی دانست. طباطبایی برای توضیح این فرایند، ابتدا اعتبار استخدام و سپس مبتنی بر آن اعتبار اجتماع را معرفی می‌کند.

به نظر وی فرایند شکل‌گیری اجتماعات انسانی ناشی از نیرو و گرایش است که آن را میل به استخدام می‌نامد (طباطبایی و مطهری، ۱۳۹۰: ۲۰۷). از نگاه او، همین که آدمی با اقتضانات وجودی خود مواجه می‌شود، نیازها و نقص‌هایی را در مسیر زندگی فردی خود احساس می‌کند. این احساسات، وی را برای بهبود وضع زندگی و رفع حوائجش، به بهره‌گیری از جمادات، نباتات، حیوانات و سایر انسان‌ها ارجاع می‌دهد. در واقع این بهره‌کشی بدین صورت رخ می‌دهد که انسان ابتدا به‌واسطه ادراکی که از رابطه حقیقی میان خود و اعضای بدن خود دارد (اختصاص و استخدام اعضای بدن او برای خود)، صورتی از این نسبت را انتزاع کرده و در گام بعد به‌گونه‌ای استعاری، این نسبت را به سایر موجودات پیرامون خود از جمله انسان‌های دیگر تسری و توسعه می‌دهد (مطهری، ۱۳۷۳: ۷۲۶).

این فرایند تسری که اعتبار استخدام نامیده می‌شود، به مرور باعث شکل‌گیری روابط متقابل میان انسان‌ها می‌شود؛ روابطی که طبق آن، انسان با به خدمت گرفتن انسان‌های دیگر بدنبال برطرف کردن حوائج خود است. حال اگر این روابط مبتنی بر استثمار، زورگویی، سلطه

و استبداد صورت گیرد، استخدامی یک‌طرفه و روابطی ناعادلانه در اجتماعات انسانی شکل می‌گیرد که منجر به ویرانی و از بین رفتن سرمایه‌های انسانی می‌شود. در این رهگذر انسان‌ها به اضطراب در یافتند که برای جلوگیری از درگیری‌ها و آشفتگی‌های ناشی از آن، بایستی اجتماعی مبتنی بر تعاون و همیاری را اعتبار کنند؛ اجتماع تعاونی که طبق آن احتیاجات همه با همه تأمین می‌شود (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۱۳۳).

بنابراین انسان‌ها توانستند ذیل اعتبار استخدام، به اجتماع انسانی پیرامون خویش وجودی اعتباری ببخشند؛ اعتباری که پایه شکل‌گیری تمامی اعتباریات پس از خود، یعنی اعتباریات بعدالاجتماع^۱، قرار می‌گیرد.

۶-۳-۵. ماهیت ساختارهای اجتماعی

تا اینجا فرایند شکل‌گیری اعتبار اجتماع توسط انسان‌ها بیان شد. حال فرصت آن رسیده تا به تبیین ساختارهای اجتماعی از دیدگاه طباطبایی پردازیم؛ موضوعی که شالوده اصلی پژوهش حاضر را شکل داده است.

در بطن هر اجتماعی از انسان‌ها، همواره مجموعه‌ای از نقش‌ها و روابط اجتماعی وجود دارد که بیانگر مؤلفه‌های ساختاریافتگی آن اجتماع است. مطابق با دیدگاه طباطبایی این روابط و نقش‌ها از روز آغاز پیدایش به صورت کامل تعین یافته نیستند بلکه تدریجاً و با رشد انسان و کسب کمالات مادی و معنوی تکامل می‌یابند. وی در این باره می‌گوید:

«اجتماعی شدن انسان^۲ هم مانند سایر امور روحی و ادراکیش دوش به دوش آنها تکامل پذیرفته، هر چه کمالات مادی و معنوی بیشتر شده، اجتماعش نیز سامان بیشتری به خود گرفته است و مسلماً انتظار نمی‌رود که این یک خصوصیت از میان همه خصوصیات و خواص انسانیت مستثنا باشد، یعنی خصوص اجتماعی بودنش از همان اول پیدایش بطور کامل تحقق یافته باشد، و اجتماع امروزی با اجتماع روز اول خلقتش هیچ فرق نکرده باشد، بلکه این خصیصه انسان مانند سایر خصائصش که بنحوی با نیروی علم و اراده او ارتباط دارند، تدریجاً بسوی کمال در حرکت بوده و کم کم در انسان تکامل یافته است» (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۴: ۱۴۵)

با کنجکاوای در ملل غیر مترقبه می‌توان فهمید که اغلب نقش‌ها و روابط اجتماعی به صورت بسیط، غیرشفاف و متزلزل در جریان بوده است. این ساختار اجتماعی مبهم، نه تنها انسان‌ها را در رفع حوائجشان ناکام گذاشته بلکه به مرور باعث شکل‌گیری تراحمات و آشفتگی‌هایی در اجتماعات آن‌ها شده است؛ تراحماتی که آن‌ها را از سیر به سمت مطلوب اجتماعی‌شان باز داشته است. طباطبایی در تفسیر المیزان پیرامون این موضوع می‌نویسد:

«در جامعه‌های وحشی این‌طور نبوده که عقلاً نشسته باشند و با فکر و اندیشه به نیازمندی خود به قانون پی برده باشند و سپس برای خود قوانینی جعل کرده باشند، بلکه آداب و رسومی که داشتند باعث می‌شده درگیری‌ها و مشاجراتی در آنان پیدا شود و قهراً همه ناگزیر می‌شدند که اموری را رعایت کنند تا بدین وسیله جامعه خویش را از خطر انقراض حفظ کنند و چون پیدایش آن امور همان‌طور که گفتیم بر اساس فکر و اندیشه نبوده، اساسی مستحکم نداشته و در نتیجه همواره دستخوش نقض و ابطال بوده است. چند روزی مردم آن امور را رعایت می‌کردند، بعد می‌دیدند رعایت آن دردی از آنان دوا نکرد، ناگزیر آن را رها نموده امور دیگری را جایگزین آن می‌ساختند» (همان: ۱۷۰).

۱. اعتباریات بعدالاجتماع، آن دست از اعتباریاتی است که بدون اجتماع نمی‌توان آن را تصور کرد (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۱۲۵).

۲. اگر چه در آثار طباطبایی، استفاده از عبارت ساختار اجتماعی صراحت ندارد اما وی با به کار بردن مضمون اجتماعی شدن، به طور ضمنی بر نقش و روابط میان انسان‌ها اشاره می‌کند.

بنابراین انسان‌ها دریافته‌اند که برای رسیدن به اهداف و غایات مطلوب خود بایستی در بستر یک فرایند تدریجی، مناسبات، نقش‌ها و روابط میان خود را سازماندهی کنند. لذا مطابق دیدگاه طباطبایی، انسان‌ها ساختارهای اعتباری ثابت و متغیری را بر اعتبار اجتماع خویش استوار ساختند؛ ساختارهایی که خود محصول عقل عملی عاملیت‌های انسانی بود (حسنی و موسوی، ۱۳۹۱: ۱۵۳).

انسان‌ها در فرایند ساختارمند شدن اجتماع خویش، پس از احساس به نیاز و هدف مشترک، با اعتبار استخدام متقابل تعاملات گسترده‌ای را شکل دادند و برای آن که در تعامل با یکدیگر به تفاهم برسند، گفتمان‌هایی را از طریق اعتبار کلام به وجود آوردند. آن‌ها همچنین برای تحقق به این گفتمان‌ها و اعلام پایبندی به آن، به وجود نقش‌های تعیین‌کننده و ضروری در اجتماع پی بردند (راستیان، ۱۳۹۷: ۱۴۱). لذا رفته‌رفته در میان خود افرادی را تحت عنوان رئیس اعتبار کردند. با تعیین اعتبار ریاست و همچنین با شکل‌گیری مجموعه‌ای از امرها، نهی‌ها، پاداش‌ها و جزاها، به تدریج سایر نقش‌های موجود در جامعه شفاف شد و روابط اجتماعی میان افراد آن جامعه نیز سامان یافت.^۱

در مجموع، انسان‌ها پس از انباشت مجموعه‌ای از اعتبارات، به تدریج با قرار گرفتن در چرخه کنش جمعی، برای دستیابی به غایات مطلوب خویش، در تعامل و همفکری با یکدیگر، روابط و نقش‌های اجتماعی را اعتبار ساخته و با تعلق اراده، عمل مکرر و پایداری به آن معلومات اعتباری و اجتماعی، رفته‌رفته ساختارهای تعیین‌یافته‌تری را بر خود حاکم کردند (پارسانیا، ۱۳۹۵: ۱۵۴، ۱۵۵). طباطبایی پیرامون جوامع متمدن نیز می‌نویسد:

«در جامعه‌های متمدن، اگر قوانینی تدوین می‌شده، بر اساسی استوار، جعل می‌شده البته هر قدر آن مجتمع از تمدن بیشتری برخوردار بودند، قوانین آن نیز محکم‌تر بوده و با آن قوانین بهتر می‌توانستند تضادهایی که در اراده و اعمال افراد پدید می‌آید، تعدیل و بر طرف سازند و برای خواست تک تک افراد چهارچوبی و قیودی مقرر بسازند» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۷۰)

با جمع‌بندی مطالب فوق می‌توان گفت تعریف ساختارهای اجتماعی مبتنی بر نظریه اعتباریات طباطبایی بر چند رکن استوار است^۲:

۱. ساختار اجتماعی مفهومی اعتباری^۳ است؛
  ۲. و از اعتباریات بعدالاجتماع است؛
  ۳. و شامل مجموعه‌ای از مناسبات (نقش‌ها) و روابط اجتماعی معینی است که در خلال فرایند تدریجی، تکوین یافته‌اند. در مورد چنین ساختارهای اجتماعی، بایستی به چند نکته توجه داشت:
۱. این ساختارها برآمده از یک اعتبار جمعی و تدریجی است؛ بدین معنا که مبتنی بر نیازها و اقتضائات طبیعی، فرهنگی و تمدنی آن جامعه و منطبق بر آگاهی و اراده جمعی شکل گرفته است. بنابراین اگر ساختاری بدون توجه به این لوازم، به‌گونه‌ای دفعی بر اجتماعی از انسان‌ها تحمیل و وضع شده باشد، فاقد صفت اجتماعی است؛ چرا که خارج از حوزه آگاهی، اعتبار و اراده جمعی بوده است. برای مثال در آغاز زندگی مشترک زوج‌های موفق، غالب مناسبت‌ها و روابط میان زوجین به شیوه اجتماعی تکامل می‌یابد؛ بدین معنی که زن و شوهر به مرور در بستر تعامل و همفکری با یکدیگر به الگوی متفاوتی از الگوی زندگی پیشین خود که در دوره مجردی خود تجربه کرده‌اند، دست می‌یابند. همچنین در مورد ساختارهای اعتباری که از بیرون بر زندگی زوجین تحمیل شده باشد^۴، اگر متناسب با نیازها و اهداف مشترک زوجین نباشد، از ضمانت اجرایی کمتری برخوردار است. بنابراین اعتبار ساختار اجتماعی می‌تواند به اجتماعی از انسان‌ها سامان دهد که اولاً در بستر اجتماع و ثانیاً در گذر زمان تکوین یافته باشد.
  ۲. میزان قدرت تعیین‌یافتگی مؤلفه‌های ساختارهای اجتماعی بسته به سطح آگاهی، اراده و کنش اجتماعی انسان‌ها متفاوت است (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۶۳). به هر میزان که انسان‌ها در چرخه کنش جمعی خود، از مرحله علم تا عمل مشترک، به تکرار و تداوم ساختارهای

۱. همانطور که در قبل اشاره شد، روابط و نقش‌ها مجموعه مؤلفه‌های ساختارمندی یک اجتماع به حساب می‌آید.

۲. در تعریف حاضر، رکن اول و دوم به منزله جنس تعریف بوده و رکن سوم به منزله فصل تعریف ساختار اجتماعی است.

۳. از آن جا که ساختارهای اجتماعی ماهیت اعتباری دارند، بنابراین تمام احکام، ضوابط و قواعد مرتبط با اعتباریات ناگزیر بر آن نیز بار می‌شود (طحان‌نظیف، ۱۳۹۱: ۳۴).

۴. نظیر بسیاری از توصیه‌ها، مداخلات و فشارهای والدین و اقوام که بر زوجین عرضه می‌شود.

اجتماعی اعتبار شده پردازند، ساختارهای اعتباری بیرونی به تدریج هویتی بین‌الذاتانی و عمومی پیدا کرده و در متن زندگی و رفتار انسان‌ها نهادینه می‌شود. در واقع همان‌گونه که نفس آدمی با تکرار و تمرین چرخه کنش‌های فردی خویش، زمینه شکل‌گیری ملکات دائمی و هویت شخصی را فراهم می‌سازد، اجتماعات انسانی نیز با ممارست جمعی می‌توانند صاحب ملکه، هویت و شخصیت باشند (پارسانیا، ۱۳۹۵: ۱۴۵، صداقت‌زاده، ۱۴۰۳: ۵۰۵).

۳. همانطور که بیان شد، هر اعتباری مبدأ و غایتی حقیقی دارد و اگر مبدأ نیازهای انسانی صرفاً حیوانی باشد، چرخه کنش انسان حول غایات حیوانی شکل می‌گیرد و طبیعتاً ممارست بر آن، ملکات حیوانی را در او نهادینه می‌کند. همچنین اگر مبدأ نیازهای انسان الهی باشد و وارد چرخه کنش فردی او شود، ملکات الهی را شکل می‌دهد. به همین نحو در ساختارهای اجتماعی نیز مبدأ چرخه کنش جمعی می‌تواند متفاوت باشد. در جوامعی که مبدأ نیازهای آن، صرفاً توجه به حیوانیت انسان‌ها باشد و وارد چرخه کنش جمعی آن‌ها شود، شخصیت و شاکله اصلی آن جامعه را حیوانیت شکل می‌دهد. کما این که اگر مبدأ نیازهای جامعه‌ای، توجه به نشئه الهی باشد، با ورود این نشئه در چرخه کنش جمعی آن‌ها، ملکات الهی در آن جامعه نمایان می‌شود.

۴. انسان‌ها در ابتدای کنش فردی، خود را فاقد کمالاتی یافته که باید آن‌ها را کسب نمایند و در همین فرایند، کنش انسانی نیز شکل می‌گیرد و این کنش انسان را وارد چرخه‌ای مستمر و دائمی می‌کند که در نهایت منجر به شکل‌گیری ملکات در انسان می‌شود. حال پس از شکل‌گیری ملکات، اعتبارات همچنان نیز معنادار است، اگر چه که معنای اعتبارات تا پیش از شکل‌گیری ملکات متفاوت بوده است. در واقع قبل از شکل‌گیری این ملکات، اعتبار به معنای تحصیل‌فقدان‌ها بود اما پس از کسب ملکات، اعتبارات به معنای ظهور آن ملکات است، مانند فرد ترسویی که اعتبار می‌کند در میدان رزم شرکت نمایند تا ترس او از بین برود و پس از ممارست بر حضور در میدان، ملکه شجاعت به دست می‌آید و از این پس حضور او در میدان رزم به معنای کسب ملکات شجاعت نبوده بلکه به معنای ظهور شجاعت درونی اوست. در اجتماعات انسانی نیز، افراد پس از ممارست در چرخه کنش اجتماعی خود، به ملکاتی دست می‌یابند که معنای اعتبار پس از کسب آن‌ها با قبل متفاوت می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۲: ۲۹۵). مثلاً دختر و پسر را تصور نمایید که با اعتبار شرعی‌ای به نام صیغه محرمیت، وارد یک رابطه عاطفی با یکدیگر می‌شوند که در ابتدا ممکن است خیلی عمیق و پایدار نباشد و به مرور با ابراز عشق و علاقه از دو طرف در کنش‌های جمعی‌شان، یک رابطه صمیمی و معنوی عمیق شکل می‌گیرد که ملکه محبت جمعی بین این زوج را تثبیت می‌کند. حال بعد از شکل‌گیری ملکه محبت جمعی، همچنان اعتبار روابط عاشقانه وجود دارد با این حال که این اعتبار در جهت کسب محبت طرف مقابل نیست، بلکه به معنای ظهور صمیمیت و معنویت بین زوجین است.

۷. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این پژوهش تلاش شد با استفاده از آرای دو جریان واقع‌گرایی و برساخت‌گرایی، ماهیت ساختارهای اجتماعی را به اجمال مرور کرده و با استعانت از نظریه اعتباریات طباطبایی به نقد و بازخوانی ماهیت ساختارهای اجتماعی در دوگانه برساخت و واقعیت پرداخته شود. لذا در گام نخست به سراغ جریان واقع‌گرایی، که در این راستا از پیشینه فکری طولانی بهره‌مند بود، رفتیم. ساختار اجتماعی در خوانش واقع‌گرایانه خود فاقد هر گونه صفت اجتماعی و ارتباط با حوزه اراده و آگاهی انسان است و همواره به مثابه واقعیتی طبیعی و جبری بر اجتماع قلمداد می‌شود. از این رو واقع‌گرایان مهم‌ترین وظیفه علم را کشف ساختارهای حاکم بر اجتماعات انسانی می‌دانستند. در گام بعد، تقریر برساخت‌گرایان از ماهیت ساختار اجتماعی را مورد مطالعه قرار دادیم؛ جریانی که کار خود را با نقد و تکمیل کار واقع‌گرایان پیرامون ماهیت ساختار اجتماعی شروع کرد. در همین راستا برگز و لاکمن با ارائه نظریه ساخت اجتماعی واقعیت خود، شرایط مناسبی را برای شکل‌گیری چهارچوب نظری برساخت‌گرایی فراهم آوردند. در خوانش برساخت‌گرایانه از ساختار اجتماعی، اگر چه شاهد نقش فعال عاملیت در انشاء ساختارها هستیم، اما منشأ و غایت چنین اعتباریاتی منحصر در نیازها و کمالات مرتبه جسمانی و حیوانی انسان است که تکثر و نسبیّت در آن امری ضروری است.

در مجموع، اگر چه هر دو جریان مذکور کوشیدند تا تقاریر جامعی از ساختار اجتماعی ارائه دهند، اما با مرور آراء و اندیشه‌های متفکرین علوم اجتماعی در جبهه اندیشه‌ای مغرب‌زمین می‌توان اینگونه نتیجه گرفت که عمده تلاش‌های صورت‌گرفته در این جبهه، غالباً ناموفق بوده است.

در این راستا نیاز به نظریه‌ای جامع که توانسته باشد به چالش مذکور میان جریان واقع‌گرایی و برساخت‌گرایی، یعنی انطباق میان هستی مادی و هستی متکی به ساخت انسان‌ها، پاسخی مناسب داده باشد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بر همین اساس، پژوهش حاضر با تبیین مختصری از نظریه اعتباریات، چهارچوبی از نظریه‌پردازی در علوم اجتماعی را نمایان ساخت؛ که توانست امکان وجود ساختارهای اعتباری متکثر در اجتماعات انسانی را در میان حقایق تکوینی ثابت تبیین نماید و از این رهگذر تبیینی فلسفی از ساختارهای اجتماعی را بنیان نهد تا آدمی را در جهت میل به غایات حقیقی خویش رهنمون سازد.

بر اساس نظریه اعتباریات طباطبایی حاصل کلام این است که ساختارهای اجتماعی، اعتباریاتی بعد از اجتماع هستند که در خلال یک فرایند تدریجی و با تعیین محدوده‌ای مشخص از نقش‌ها و روابط اجتماعی، کنش‌های عاملیت‌های انسانی را در جهت میل به اهداف و غایات مطلوبشان کنترل و اداره می‌کنند.

تطبیق دیدگاه‌ها پیرامون ساختار اجتماعی	جریان واقع‌گرایی (امیل دورکیم)	جریان برساخت‌گرایی (برگر و لاکمن)	نظریه اعتباریات (علامه طباطبایی)
معرفت‌شناسی	کشفی (اثباتی)	ساختی (وضعی)	اعتباری (ساخت مبتنی بر کشف)
انسان‌شناسی	دارای مبدا و غایت طبیعی	دارای مبدا و غایت اجتماعی	دارای مبدا و غایت حقیقی
هستی‌شناسی	منطبق بر طبیعت	منطبق بر اجتماع	منطبق بر حقایق هستی

جدول ۱. بررسی تطبیقی دیدگاه‌ها پیرامون ساختار اجتماعی

تأملات فلسفی چون «سازوکار شکل‌گیری ساختارهای اجتماعی»، «اصل اجتماعی و تدریجی بودن ساختارهای اعتباری»، «قدرت تعیین‌یافتگی ساختارهای اجتماعی»، «تأثیر اعتباریات بر تکوین هویت و ملکات اجتماعی»، «نشأت حیوانی و الهی شکل‌گیری ساختارهای اجتماعی» و «معنای فقدان و ظهور ساختارهای اجتماعی» از جمله ره‌نوشه‌های نظری متلائم با دیدگاه طباطبایی است که در پژوهش حاضر ترسیم شده است.

در صورتی که بتوان میان پژوهش حاضر با سایر مباحث طباطبایی همچون معرفت نفس، فطرت، پیوندی بنیادین برقرار کرد، می‌توان از دلالت‌های اسلامی ایشان برای توصیف و تجویز پیرامون موضوعات گسترده‌ای از علوم اجتماعی همچون سیاست‌گذاری، اداره و سازماندهی نهادهای اجتماعی و ... بهره برد.

۸. منابع

ابراهیمی‌پور، قاسم (۱۳۹۰). روش‌شناسی اندیشه اجتماعی دورکیم، وینچ و علامه طباطبایی. معرفت فرهنگی اجتماعی، ۲(۴)، ۱۰۳-۱۲۴. امید، علی (۱۳۹۲). رویکرد سه‌گانه روش‌شناختی در مطالعات علوم اجتماعی و مقایسه آن با نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی. حکمت و فلسفه، ۹(۹)، ۹۹-۱۱۸.

بابایی، پرویز (۱۳۸۶). فرهنگ اصطلاحات فلسفه: انگلیسی-فارسی. چاپ دوم. تهران: نشر نگاه.

برگر، پیتر و لاکمن، توماس (۱۳۷۵). ساخت اجتماعی واقعیت. چاپ اول. ترجمه فریبرز مجیدی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

بننون، تد و کراب، یان (۱۳۸۴). فلسفه علوم اجتماعی: بنیادهای فلسفی تفکر اجتماعی، ترجمه شهناز مسمی‌پرست. چاپ پنجم. تهران: آگه.

بور، ویوین (۱۳۹۴). برساخت‌گرایی اجتماعی. ترجمه اشکان صالحی. تهران: نشر نی.

- بوریل، گیسون و مورگان، گارت (۱۳۸۳). نظریه‌های کلان جامعه‌شناختی و تجزیه و تحلیل سازمان. ترجمه محمدتقی نوروزی. تهران: سمت و موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ره.
- بیانی، فرهاد (۱۳۹۹). ساختار واقعیت در علوم اجتماعی؛ بدیلی برای هستی‌شناسی اجتماعی. تهران: مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی. پارسا، حمید (۱۳۹۵). جهان‌های اجتماعی، چاپ سوم. قم: کتاب فردا.
- پورحسن، قاسم (۱۳۹۲). اعتباریات اجتماعی و نتایج معرفتی آن؛ بازخوانی دیدگاه علامه طباطبائی. حکمت و فلسفه، ۹(۴)، ۴۷-۷۰.
- جوانعلی آذر، مرتضی (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی نظریه ساخت اجتماعی واقعیت و نظریه اعتباریات علامه طباطبائی و تبیین دلالت‌های آن در حوزه سیاست‌گذاری، رساله دکتری، دانشگاه تربیت مدرس.
- چاپوک، علی (۱۳۸۷). ساخت‌گرایی اجتماعی. روش‌شناسی علوم انسانی، ۱۴(۱)، ۱۲۵-۱۴۶.
- حسینی، سیدحمیدرضا و موسوی، هادی (۱۳۹۱). ساخت و عامل در نظریه اعتباریات علامه طباطبائی و نظریه ساخت‌یابی گیدنز. نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، ۲(۲)، ۱۲۹-۱۵۹.
- راستیان، ابراهیم (۱۳۹۷). تقریر انسان‌شناسانه اعتباریات بر اساس ماجرای هبوط انسان از منظر علامه طباطبائی، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه اصفهان. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). مفردات ألفاظ القرآن. مصحح صفوان عدنان داودی. بیروت-دمشق: دار القلم.
- سیدمن، استیون (۱۳۸۶). کشاکش آرا در جامعه‌شناسی، ترجمه هادی جلیلی. تهران: نشر نی.
- شیخه، رضا (۱۳۹۹). بساخت‌گرایی اجتماعی، دوران کودکی و تعلیم و تربیت. تهران: جامعه‌شناسان، روش‌شناسان.
- صداقت‌زاده، میثم (۱۴۰۳). تربیت بر مدار فطرت، چاپ اول. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- طباطبائی، سید محمدحسین (۱۳۷۴). ترجمه تفسیر المیزان. ترجمه سید محمدباقر همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طباطبائی، سید محمدحسین (۱۳۸۷). اصول فلسفه رئالیسم، قم: مؤسسه بوستان کتاب.
- طباطبائی، سید محمدحسین (۱۴۱۶ق). نهایه الحکمة. چ سیزدهم. قم: مؤسسه نشر اسلامی.
- طباطبائی، سید محمدحسین (۱۴۲۸ق). رساله الاعتبارات: نظریه الاعتبار. مجموعه رسائل العلامة الطباطبائی. قم: باقیات، ۳۴۰-۳۷۹.
- طباطبائی، سید محمدحسین؛ مطهری، مرتضی (۱۳۹۰). اصول فلسفه و روش رئالیسم، جلد دوم. چاپ نوزدهم. تهران: صدرا.
- طحان‌نظیف، هادی و کدخدایی، عباسعلی (۱۳۹۵). ساختار و ماهیت حکومت از منظر غایت و وسیله در پرتو نظریه اعتباریات. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، ۴۶(۱)، ۱۹-۳۰.
- غروی، محسن (۱۳۶۹). رابطه تولیدی منطقی در اندیشه‌های حقیقی و اعتباری. کیهان اندیشه ۶(۶)، ۸۲-۹۲.
- کنوبلاخ، هوبرت (۱۳۹۱). مبانی جامعه‌شناسی معرفت. چاپ دوم، ترجمه کرامت‌اله راسخ. تهران: نشر نی.
- لبخندق، محسن (۱۳۹۴). تبیین فرایند تکوین و تحول فرهنگ با تاکید بر حکمت صدرایی، رساله دکتری، دانشگاه باقرالعلوم (ع).
- لوپز، خوزه و اسکات، جان (۱۳۹۱). ساختار اجتماعی، ترجمه یوسف صفاری. تهران: آشتیان.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۳). مجموعه آثار استاد شهید مطهری، جلد سیزدهم. تهران: صدرا.
- نقیب‌زاده، احمد و خشک‌جان، زهرا (۱۳۹۱). کنش اجتماعی از منظر معنا و بساخت‌گرایی اجتماعی. پژوهش‌های روابط بین‌الملل، ۱(۷)، ۹-۴۳.
- نقیبی، سید ابوالقاسم (۱۳۸۶). نظریه اعتباری بودن احکام شرعی با رویکردی به نظریه امام خمینی ره. پژوهشنامه متین، ۱(۹)، ۱۵۹-۱۷۳.

References

- Babaei, Parvez (2016). *A glossary of technical terms of philosophy English - Persian*. Second edition. Tehran: Negha [In Persian].
- Bayani, Farhad (2019). *The structure of reality in social sciences; An alternative to social ontology*. Tehran: Mo'asseseh Motaleate Farhanghi va Ejtemaii [In Persian].
- Benton, Ted and Craib, Ian (2004). *Philosophy of Social Sciences: The Philosophical Foundations of Social Thinking*, (S. Mesmiparest, Trans.). Fifth edition. Tehran: Aghah [In Persian].
- Berger, Peter and Lockman, Thomas (2005). *Social construction of reality*. (F. Majidi, Trans.). Tehran: Elmi va Farhanghi [In Persian].
- Burr, Vivian (2014). *Social constructionism*. (A. Salehi, Trans.). Tehran: Ney [In Persian].
- Burrell, Gibson and Morgan, Gareth (2004). *Sociological Paradigms and Organisational Analysis: Elements of the Sociology of Corporate Life*. (Nowrozi, Trans.). Tehran: Samt [In Persian].
- Chaparak, Ali (2008). Social constructionism. *Methodology of Social Sciences and Humanities (Research Institute of Hawzah and University)*, 14(1), 125-146 [In Persian].
- Durkheim, Emile (1982). *The Rules of sociological method* (Halls. W. D, trans). New York: The Free Press.
- Ebrahimipour, Qasim (2018). Methodology of social thought of Durkheim, Winch and Tabatabaei. *Social/cultural knowledge*, 2(4), 103-124. [In Persian].
- Gharavian, Mohsen (1989). Logical production relationship in real and credit ideas. *Keyhane Andisheh* 6(6), 82-92 [In Persian].
- Glucksmann, Miriam (1979). *Structuralist analysis in contemporary social thought*. Boston and Henley.
- Hasani, Seyedhamidreza and Mousavi, Hadi (2011). Construction and agent in Tabatabaei's credit theory and Giddens construction theory. *Social theories of Muslim thinkers*. 2(2). 129-159.
- Jackson, Robert & Sorensen, Georg (2013). *Introduction to International Relations*. Oxford University Press.
- Javanaliazar, Morteza (2014). *Comparative Study of Theory of Social Construction of Reality and Tabatabaei's Theory of Etebarian and Explaining Its Implications for Policy Making*, PhD dissertation, Tehran: Tarbiat Modares University [In Persian].
- Knoblauch, Herbert (2011), *The Basics of Sociology of Knowledge*. (K. Rasekh, trans.). Tehran: Ney Publishing [In Persian].
- Labkhandagh, Mohsen (2017). *Explaining the process of formation and development of culture, with an emphasis on Sadra wisdom*, Phd dissertation, Qom: Bagher al-olum University [In Persian].
- Lopez, Jose and Scott, John (2012). *Social structure*, (Y. Safari, trans.). Tehran: Ashtian [In Persian].
- Motahari, Morteza (2013). *The collection of works of master Shahid Motahari*, volume 13. Tehran: Sadra [In Persian].
- Naqibi, Seyyed Abulqasem (2007). The theory of validity of Sharia rulings with an approach to Imam Khomeini's theory. *Matin Research Journal*, 1(9), 159-173 [In Persian].
- Naqibzadeh, Ahmed and Khok'jan, Zahra (2011). Social action from the perspective of meaning and social constructionism. *International relations studies*.1(7) 9-43 [In Persian].
- Omidi, Ali (2012). Trinal Methodological Approach toward Social Sciences and Compare it with Tabatabaei's theory of Etebarian perceptions. *Wisdom and philosophy*, 4(9), 99-118. [In Persian].
- Parsania, Hamid (2015). *Social worlds*. Qom: Ketabe Farda [In Persian].
- Pourhasan, Qasim (2012). Social Contingents and its Noetic Outcomes: A Recitation of view of Tabatabaei. *Wisdom and philosophy*, 9(4), 47-70 [In Persian].
- Ragheb Esfahani, Hossein Ibin Muhammad (1991). *Vocabulary words of the Qur'an*. Corrected by Safwan Adnan Davoudi. Bayrut-Dameshgh: Dar al-Qalam. [In Arabic].
- Rastian, Ibrahim (2017). *Anthropological interpretation of Etebarian based on the story of the fall of man from the perspective of Tabatabaei*, PhD dissertation, Esfahan: University of Esfahan [In Persian].
- Sedaghatzadeh, Maitham (2023). *Education based on essence*. Tehran: Imam Sadegh University.
- Seidman, Steven (2016). *Contested Knowledge*, (H. Jalili. Trans). Tehran: Ney [In Persian].
- Sheikhe, Reza (2019). *Social constructionism, childhood and education*. Tehran: jamaeishenasan [In Persian].
- Spencer, Herbert (1873). *The Study of Sociology*. London: Henry S. King, 59

Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein (1995). *Translation of Tafsir al-Mizan*. (Hamedani. Trans.). Qom: Jameye Modar'resine Hozeh Elmieyeh Qom [In Persian].

Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein (1995). *Nahayato-alHekmah*. Qom: Nashar eslami Publishing Institute [In Arabic].

Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein (2007). *Etebarian's treatise: Theory of Al-Etebar*. Allama Tabatabai's collection of epistles. (S. Rabiei, research). Qom: baghiat, 379-340. [In Arabic].

Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein (2008). *Principles of realism philosophy*, Qom: Bostane Ketab Institute [In Persian].

Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein; Motahari, Morteza (2010). *The principles of philosophy and the method of realism*, volume 2. 19th edition Tehran: Sadra [In Persian].

Tahannaziif, Hadi and Kadkhodaei, Abbasali (2015). The structure and nature of government from the point of view of ends and means in the light of Etebarian theory. *Public Law Studies Quarterly (PLSQ)*. 46(1). 19-30 [In Persian].

